

МОДЕРНІЗАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: КЛЮЧОВІ ПИТАННЯ ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ

Провідну роль у національній освітній системі відіграє вища школа, що виступає фактором підвищення якості людських ресурсів, нарощування інноваційного потенціалу суспільства, розвитку інших рівнів освіти. Вищі навчальні заклади приймають усе більш помітну участь як у розробці сучасних гуманітарних та виробничих технологій, так і у виконанні науково обґрунтованих технічних та соціокультурних проектів.

Мета статті – визначення низки ключових питань та окреслення основних напрямів модернізації вищої школи.

Передумовами успішної модернізації вищої школи є:

- високий рівень розвитку педагогічної науки, сформованість психолого-педагогічного співтовариства, його взаємодія з представниками суміжних наук, гуманістичний характер і практична орієнтованість освітньої думки, її спрямованість на забезпечення єдності освіти і виховання, позитивний вплив багатьох українських освітніх традицій;

- розвиненість наукових досліджень у вищій школі, успішна методологія підготовки наукових кадрів, наявність виправданих форм інтеграції навчального і наукового процесів;

- наявність в інститутах, університетах та академіях багаточисельних успішних інновацій змістового, методичного та організаційного характеру, а також принципова можливість їх розповсюдження за допомогою державних цільових програм та системи підвищення кваліфікації університетських менеджерів та педагогів.

Поряд із цим здійснення запланованих заходів, пов'язаних із модернізацією вищої школи України, передбачає вирішення низки ключових питань[1], у числі яких:

- невідповідність існуючого законодавства цілям розвитку вищої освіти в умовах ринкової економіки, а саме: наявність обмежень у використанні позабюджетних коштів, у реалізації ефективних форм інтеграції з наукою та виробництвом, розвитку інноваційної діяльності;

- недостатня розробленість механізмів захисту інтелектуальної власності;

- недостатня гнучкість освітніх програм відносно реальних потреб ринку праці, нерозвиненість активних форм навчання, що ускладнює формування необхідних компетенцій випускників для розв'язання практичних задач у сфері професійної діяльності;

- невідповідність структури освітніх закладів і номенклатури спеціальностей потребам розвитку економіки і соціальної сфери,

розрізненість державних вузів, безконтрольний ріст числа приватних вузів, а також філіалів і представництв вузів у регіонах;

- несформованість ефективних систем управління якістю підготовки спеціалістів та його оцінювання як у системі освіти, так і поза нею;

- зниження рівня професорсько-викладацького складу, відтік молодих спеціалістів за кордон і до інших сфер діяльності, «старіння» педагогічного корпусу (62% професорів знаходяться у віці вищому за 60 років), значна кількість викладачів, які працюють за сумісництвом;

- адміністративні обмеження в академічній і фінансово-господарській діяльності, що перешкоджають становленню ефективного університетського менеджменту, стратегічному плануванню і забезпеченню розвитку вузів хоча б на середньострокову перспективу;

- низький рівень державної підтримки вищої освіти.

У чому ж причина існування вказаних вище проблем і неефективність вжитих із метою модернізації вищої школи заходів? Очевидно, що багато проблем пов'язано із переходом від функціонування в умовах планової соціалістичної економіки до діяльності в умовах ринку праці та освітніх послуг, що супроводжувалося різким (до 10 разів за 10 років) зниженням бюджетного ресурсного забезпечення і скороченням попиту на висококваліфіковані кадри і наукові розробки.

Недоліком програмних документів, які торкалися розвитку вищої освіти, була повна невідповідність ідей та цілей, що проголошувалися, пріоритетним діям щодо їх реалізації: стратегічні напрямки модернізації не були забезпечені відповідною інституціональною структурою для розробки науково обґрунтованих рішень і об'єктивної державно-суспільної експертизи результатів. Формування програми перетворень у значній мірі було монополізовано спеціалістами у сфері економіки освіти, ключові уявлення яких базуються на концепції споживацького ринку освітніх послуг[2].

У результаті програма модернізації у відношенні вищої школи в основному передбачає організаційно-економічні заходи: зміну організаційно-правової форми вузів як суб'єктів, які господарюють, конкурсний розподіл держзамовлення на підготовку спеціалістів і відповідно ресурсів, багатоканальне фінансування за участю регіонів і споживачів освітніх послуг, адресну соціальну підтримку студентів через субсидії, а для обдарованої молоді ще й іменні стипендії. Оскільки ці заходи уже знаходяться у стадії апробації, аналіз результатів експериментів, об'єктивна оцінка і врахування наслідків їх широкого розповсюдження, безумовно, повинні враховуватися при розробці стратегії перетворень як у системі в цілому, так і в конкретних вузах.

У широкому плані стратегія розвитку вищої освіти повинна формуватися не тільки виходячи із уявлення про неї як про виробника освітніх та інших послуг – вищу школу необхідно розглядати як творче

середовище, соціокультурна функція якого полягає у відтворенні знань і цінностей, створенні концепцій, теорій, методологій/технологій, інформації. У науково-дослідницькому процесі реалізуються не стільки відносини «виробник – споживач послуги», скільки відносини професійного співробітництва, результатом якого є новий рівень професійної компетентності його співучасників, а також множина суспільно важливих інтелектуальних продуктів[3]. Розглядаючи сферу вищої освіти як сукупну освітню діяльність, що проходить у спеціалізованому творчому середовищі, потрібно включати наступні питання у їх взаємозв'язку: зміст освіти (гуманізація, фундаменталізація, міжпредметність, інтегративність, креативність); удосконалення педагогічних, у тому числі інформаційних технологій; розвиток наукової та інноваційної діяльності; гармонізація відносин вузів із суспільством та державою; демократизація всередині вузівського життя; структурні зміни та інституціональні перетворення; ефективний менеджмент; активне міжнародне співробітництво.

Усвідомленню серйозних недоліків першої сформульованої концепції модернізації та офіційному визнанню необхідності її змістовного доповнення мірами по вдосконаленню змісту та структури освітніх програм, педагогічних технологій, менеджменту якості освітнього процесу сприяло приєднання України до Болонського процесу і прийняття нашою країною обов'язків провести необхідні перетворення у контексті євроінтеграції. В освітньому співтоваристві признаються як цілі Болонського процесу (еквівалентність і визнання дипломів і кваліфікацій, забезпечення мобільності студентів і персоналу, ріст автономії та конкурентоспроможності завдяки інтеграції інтелектуального потенціалу), так і методи їх досягнення (двоступенева архітектура ступенів, використання кредитної системи, створення адекватних процедур акредитації, нові додатки до дипломів)[4]. Усе перераховане робить реформаторські зусилля більш осмисленими.

За цих умов необхідність формування освітньої політики (а не тільки розрізненого набору заходів по модернізації) обумовила значне розширення спектру проблем, що розглядаються, і відповідних заходів законодавчого, змістового та організаційно-економічного характеру, що значно доповнюють попередню програму модернізації освіти, а в ряді випадків і змінюють початкові задуми.

Залишаючись по суті ситуативною, тобто призначеною для вирішення конкретних проблем освіти у певній економічній і політичній ситуації в обмеженій часовій перспективі, освітня політика, що реалізується, набула однієї безперечної переваги – спрямованості на диверсифікацію системи освіти з метою задоволення як вимог суспільства і держави, так і інтересів та потреб особистості. У значній мірі формування такого характеру освітньої політики стало результатом складного діалогу правлячих

структур і академічного співтовариства, у ряді випадків - результатом компромісів.

Розглянемо деякі напрямки модернізації вищої школи:

1. Диверсифікація структури і змісту вищої освіти, що полягає у різноманітті різнорівневих основних і додаткових освітніх програм[5].

На сьогодні головним чином передбачається дворівнева підготовка: бакалаврат зі строком навчання 3-4 роки, після чого можливе продовження освіти за дворічними програмами магістратури або за програмою підготовки спеціаліста (термін навчання 1-1,5 роки). Виняток становить навчання за неперервними програмами підготовки спеціалістів– медицина, архітектура, деякі інженерні спеціальності). Передбачається, що на рівні бакалавра студент отримає необхідні знання з широкого профілю(40-60 напрямків) при обмеженій підготовці до професійної діяльності, а на наступних ступенях буде здійснюватися підготовка з більш спеціалізованого сегменту у рамках напрямку, причому програми магістратури повинні включати дві рівноцінні складові: теоретичне навчання та науково-дослідну роботу.

2. Багаторівнева система, яка дає змогу оперативніше реагувати на потреби економіки і соціальної сфери, а також відповідає інтересам особистості, надаючи можливість будувати гнучкі освітні директорії[6].

З цією ж метою до багаторівневої системи треба включати положення, які розширюють коло організацій, що реалізують додаткові професійні програми, а також встановлюють новий ряд суспільно-професійної акредитації таких програм, забезпечуючи мобільність цього сектору безперервної освіти, що стрімко змінюється в умовах професійної діяльності.

Масовий перехід на систему багаторівневої освіти передбачає достатньо радикальну зміну змісту державних освітніх стандартів. Зараз ми вже бачимо перші кроки у цьому напрямку – відповідно до Листа Міністерства освіти і науки України від 22.08.07 №1/9493 про розробку нового покоління галузевих стандартів підготовки молодших спеціалістів за спеціальністю (спеціальностями) 5.01010201 «Початкове навчання». Але галузевих стандартів для «спеціаліста» та «магістра» для багатьох напрямків зовсім не існує.

На сьогодні реальний зміст стандартів - дуже детальний, регламентований за видами і часом занять виклад того, чому повинен навчитися спеціаліст («залікова одиниця»). У той же час стандарти дуже обмежено визначають задачі на «виході» і ще менше - компетенції випускників і шляхи контролю отриманих знань, умінь і навичок.

Аналіз роботи останніх років показує, що акценти у змісті стандартів мають бути зміщені радикально в напрямку до встановлення загальних і професійних компетенцій випускників та методів оцінки їх рівня підготовленості; крім того, стандарти повинні включати вимоги до умов,

потрібних для досягнення необхідного рівня якості[7]. Одночасно з цим рівень регламентації освітніх програм і видів навчального процесу повинен бути знижений суттєво; інструментом, що забезпечує порівнянність і вимірність (обсяги) різних навчальних програм та оцінку навчальної роботи студента, включаючи самостійну, може слугувати система залікових одиниць (кредитів).

Зараз в Україні значна увага приділяється подальшій розробці Європейської системи перевідних кредитів (ECTS), заснованій на філософії взаємної довіри, здатності освітніх структур до гармонізації як на національному, так і на міжнародному рівнях. Мова йде про вираження результатів навчання не у вигляді тимчасових затрат, які вимагаються для засвоєння тієї чи іншої освітньої програми, а у термінах кредитів (залікових одиницях), прив'язаних до досягнутих результатів у вигляді набору компетенцій, що формуються на основі відповідної освітньої програми. Для цього необхідно мати єдині вимоги до різноманітних кваліфікацій, розробити систему прозорих рівневих стандартів.

Лібералізація державних освітніх стандартів та збільшення академічних свобод при формуванні та реалізації освітніх програм мають супроводжуватися новими механізмами, які забезпечують прозорість отриманої освіти, підвищення її якості та контроль якості навчання, що зазначено як одна з найважливіших вимог Болонського процесу[8], а також студентську мобільність. Такими механізмами, що формуються і вже сформовані у вищій школі є:

- кредитно-модульна система організації навчального процесу, що включає оцінку трудомісткості навчання в залікових одиницях (кредитах), реалізацію нелінійної («асинхронної») схеми навчального процесу з відносною свободою вибору навчальних дисциплін. Набутий досвід практичного використання вищими закладами освіти всіляких систем заліку результатів навчання та досвід аналітичних розробок відбору цих систем і їх адаптації до чинних норм системи вищої професійної освіти свідчать, що процес уведення системи залікових одиниць не можна зводити до механічної заміни академічної години на залікову одиницю як міру витрат праці. Систему залікових одиниць нині використовує ряд вищих навчальних закладів як один із засобів уведення нелінійної організації навчального процесу, переходу до систем неперервної освіти, вирішення питань академічної мобільності й визнання результатів навчання у рамках обмінів з університетами інших країн. Уведення системи залікових одиниць передбачає суттєві зміни в організації навчального процесу й певну реструктуризацію його змісту. Уводячи систему залікових одиниць, треба так перебудувати організацію навчального процесу, щоб він був максимально прозорим, зокрема й результати проміжної та підсумкової атестації. Перебудова навчального процесу має бути спрямована також на підвищення свободи вибору

студентом індивідуальної освітньої траєкторії[5], визначеної за індивідуальним навчальним планом; удосконалення організації й оплати праці професорсько-викладацького складу та навчально-допоміжного персоналу; стимулювання освоювання інформаційно-комп'ютерних технологій освіти; уведення модульно-рейтингової оцінки академічних успіхів студентів. Існуюча зараз система залікових одиниць являє собою не стільки механізм перерахування трудомісткості (часів у залікові одиниці), скільки інструмент планування, забезпечення і оцінки освітнього процесу з урахуванням обсягу матеріалу, що вивчається, рівня його складності й важливості для формування необхідних компетенцій випускників вищої школи. Болонський процес – це програмне, цілеспрямоване співробітництво європейських університетів, інститутів, шкіл, центрів. Певний досвід такого співробітництва існує і в Україні. Однак, сьогодні потрібен інший рівень: активний обмін студентами і викладачами, навчання студентів у зарубіжних вузах, проведення спільних педагогічних експериментів, наукових конференцій, літніх педагогічних шкіл та читань тощо. Мета цього співробітництва – обмін науковим і педагогічним досвідом, формування норм і правил, прийнятих у європейському культурному просторі, здатності жити в ньому без якихось обмежень[9]. Окрім цього, українські університети мають досягти такого рівня співпраці, який би дозволив видавати студентів-випускників подвійні дипломи за відповідними напрямками й спеціальностями:

- ефективні системи менеджменту якості освітнього процесу, які включають внутрішньовузівські та зовнішні системи його оцінки в умовах системної державної підтримки[10]. Створення інфраструктури освітніх ресурсних центрів, придбання і постачання телекомунікаційних засобів та комп'ютерної техніки, розробка освітніх інформаційних ресурсів та цільова перепідготовка кадрів підтримуються у рамках міністерських цільових програм;

- тестування взагалі та комп'ютерне тестування як найбільш мобільний та оперативний вид тестування зокрема відіграють значну роль на всіх етапах оцінки якості знань та вмінь, які отримали студенти. За допомогою тестування можна визначити не тільки поточний та залишковий рівень знань та вмінь студентів, а також їх загальну здатність до участі в процесах європейської інтеграції. За останні роки тестування добре зарекомендувало себе під час проведення поточного, модульного та підсумкового контролів знань студентів у Харківському гуманітарно-педагогічному інституті, коли воно здійснювалося за допомогою технічних засобів навчання. Набутий при цьому професорсько-викладацьким складом інституту досвід указав на необхідність створення відповідних друкованих версій тестів з усіх дисциплін, які можуть використовуватися під час підготовки бакалаврів та спеціалістів усіх

напрямків, де вивчається згадана дисципліна. Отже, видання таких збірників тестів на сьогодні є актуальним.

Цілком правомірно вважати сучасний етап модернізації найрадикальнішим у новітній історії української вищої освіти.

ВИСНОВКИ. Перехід до діяльній парадигми навчального процесу та широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій; необхідність включення вищої школи до системи безперервної освіти та глобальних освітніх сіток визначають задачі кардинальної педагогічної модернізації вищої освіти.

Приймаючи ці та інші інновації, вступаючи в Болонський процес, українська освіта, поза всяким сумнівом, буде все більш помітною і конкурентоздатною у європейському просторі. Поглибляться її міжнародні зв'язки, зросте популярність українського вченого та педагога. Українська освіта стане привабливою й все більш цікавою для іноземного споживача та інвестора.

Справедливим є й інше: трансформуючись у контексті вимог Болонського процесу, українська освіта має зберегти свою ідентичність, залишитись саме українською – сердечною, духовною та душевною, людською і людяною, народною і родинною, патріотичною і моральною в усіх загальнолюдських вимірах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрущенко В. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть / Інститут вищої освіти АПН України. – К., 2006.
2. Тези доповіді Міністра освіти і науки України С.М.Ніколаєнка на підсумковій колегії МОН України 17 серпня 2006 року/ газета «Освіта України» №60 від 14.08.2006.
3. Основні напрями досліджень / Матеріали Академії педагогічних наук України, 2007.
4. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ Л.Л., СОКОЛ Є.І., КЛИМЕНКО Б.В. Болонський процес: цикли, ступені, кредити.- Харків: НТУ «ХП», 2004.
5. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес: Матеріали до першої лекції/Уклад. М.Ф.Степко, Я.Я.Болюбаш, К.М.Левківський, Ю.В.Сухарніков.-К.:Изд.,2004.
6. Гретлер А. Исследования в области образования в Европе// Перспективы.- Т.ХХІХ, 2000.
7. Гончаров С.М., Мошинський В.С. Вища освіта України і Болонський процес. – Рівне: НУВГП, 2004.
8. Болонський процес у фактах і документах/Упоряд. Степко М.Ф.,Болюбаш Я.Я., Шинкарук В.Д., Грубінко В.В., Бабин І.І.-Київ-Тернопіль,2003.

9. Гайсина Г.И. Образование как социокультурный феномен.- М.:МПГУ, Уфа:БГПУ, 2000.
10. Положення про організацію навчального процесу підготовки фахівців за кредитно-модульною системою: відповідно до наказу Міністерства освіти України, Харківський гуманітарно-педагогічний інститут, 2007.

АНОТАЦІЯ:

У статті розглядаються напрямки модернізації вищої освіти України та шляхи вирішення проблем, що супроводжують процес освітньої трансформації в умовах кредитно-модульної системи.

Ключові слова: диверсифікація системи освіти, багаторівнева система, галузеві стандарти, кредитно-модульна система.

АННОТАЦИЯ:

В статье рассматриваются направления модернизации высшего образования Украины и пути решения проблем, сопровождающих процесс образовательной трансформации в условиях кредитно-модульной системы.

Ключевые слова: диверсификация системы образования, многоуровневая система, отраслевые стандарты, кредитно-модульная система.

ANNOTATION:

The ways of modernization the highest education in Ukraine and directions of solving problems that follow the educational transformation process are viewed in this article.

The key-words: the diversification of the educational system, the system of many levels, specific sphere standards, credit-module system.